

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת אחרי-מות – שבת הגדול, תשע"ד
מספר 1064

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מצה... על שום מה?

יוסף תבורי

התשובה המקובלת לשאלה "מצה... על שום מה?" היא התשובה שבהגדה: מצה זו שאנו אוכלין על שום מה, על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד.

אם כן, המצה מזכירה לנו את גאולתנו והיא סמל לחירות. תפיסה זו מחודדת יותר בתשובה לשאלה זו כפי שהיא מובאת בכתבי היד הקדומים של המשנה¹: "מצה – על שם שנגאלו". אולם, בפתיחת ליל הסדר הכרזנו על המצה שהיא לחם העוני שאכלו אבותינו במצרים. הערה זאת מבוססת על לשון המקרא: "שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עִלְיוּ מִצוֹת לֶחֶם עֲנִי" (דב' טז:ג). כיצד יתקיימו שני כתובים אלה? האם המצה היא סמל לחירות או זכר לעבדות? ועוד יש לשאול: מה משמעות המצה שנאכלה עם הפסח בעת יציאת מצרים? היא עומדת, לכאורה, בין העבדות ובין החירות. נפתח בשאלה האחרונה: המצה שנאכלה לצד הפסח בליל יציאת מצרים איננה קשורה לא בעבדות ולא בחירות. מצה היא צורת הלחם הרגילה הנאכלת לצד הקרבנות. הנצי"ב העיר שבזמן הבית "בענין מצוות אכילת מצה לא דרשו, ולא באה אלא לשם תודה על הגאולה, כמו לחמי תודה"². בפירושו (לדברים ט"ז) הסמיך הנצי"ב עניין זה למנהג אשכנז, שנהגו לאפות את שלוש המצות מעישרון קמח, שהוא שיעורן של שלוש משלושים המצות שהובא כחלק מקרבן תודה.³

הסבר פשוט יותר למציאותה של המצה בפסח מצרים מצוי בראייה כוללת של הסעודה. הסעודה נערכה בחיפזון מתוך ציפייה ליציאה ממצרים. הציבור ישב כאשר מתניו חגורים ונעליו ברגליו, מוכן בכל רגע לקום וללכת. אף מאכלי הסעודה הם מאכלים המוכנים בחיפזון – fast food. הפסח נאכל צלי, שהוא הדרך המהירה ביותר של הכנת בשר, והלחם נאכל מצה, שהוא הדרך המהירה ביותר להכנת לחם. לאפיית לחם דרושות שעות של הכנה: לתת זמן לבצק לתסוס ולתפוח, לעבד אותו ושוב לאפשר לו לתפוח. מצה נאפית כמו פיתה בימינו: לְשֵׁים קמח ומים יחד ומיד מדביקים את הבצק בתנור.

הסבר זה עוזר לנו להבין גם מדוע המצה היא לחם עוני, לחם של עבדים. לעבדים אין זמן לאפות לחם חמץ. הם מקבלים את מנת הקמח שלהם וחייבים לאפות אותו ולאכול אותו במהירות כדי שיחזרו לעבודה. אין עתותיהם בדיהם.⁴ וזה מביא אותנו לקצה האחר: המצה כסמל לחירות.

בהגדה נאמר שאנו אוכלים מצה משום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ. קביעה זו מבוססת על פרשנות מסוימת של אירוע שאיננו ברור כל צורכו. התורה מספרת:

וַיִּשָּׂא הָעָם אֶת בָּצֵקוֹ טָרֵם יַחְמֵץ מִשְׁאֲרֵתָם צָרְרָת בְּשִׂמְלֹתָם עַל שִׁכְמָם... וַיֹּאפּוּ אֶת הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצוֹת כִּי לֹא חָמֵץ (שם' יב: לד-לט).

* הרב פרופ' יוסף תבורי, פרופסור אמריטוס, המחלקה לתלמוד.

¹ פסחים י:ה על פי כ"י קויפמן ועוד.

² העמק דבר, שם' יב:ח, ד"ה: "אבל הענין הוא".

³ מ' מנחות ז:א, וכן, י' תבורי, פסח דורות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 59, ושם ספרות.

⁴ ספורנו, דב' טז:ג: "שלא היה להם פנאי להשהות עיסתם עד שתחמץ מפני נוגשים אצים". הסבר אחר לקביעה שמצה הוא לחם עוני נמסר בשם הר' אברהם אבן עזרא. לדבריו, בהודו האכילו שבוי "לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ, והטעם מפני שאינו מתעכל במהרה כחמץ ויספיק ממנו מעט, וכך היו עושים המצרים לישראל" (אהרן מלוניל, אורחות חיים, הלכות פסח, אור עציון: המכון התורני, תשס"ט, עמ' קע-קעא). הסבר זה הועתק בחיבורים רבים.

פרשנותה של ההגדה היא שבאופן טבעי הבצק היה מחמיץ עד שהגיעו למקום שבו יכלו לאפות אותו, אך בדרך נס שלא החמיץ הבצק.

השאלה היא אם העם רצה שהבצק יחמיץ או רצה שלא יחמיץ.⁵ נחלקו בזה מפרשי המקרא. רש"י פירש (שמ' יב: לד, ד"ה "טרם יחמיץ") "המצריים לא הניחום לשהות כדי חימוץ". אנחנו יכולים לתאר את להיטותם לאכול לחם חמץ אחרי ארוחות כה רבות של לחם מצה באותו אופן שאנשים עומדים בתור לקנות לחם חמץ אחרי חג הפסח. אך הבצק של יוצאי מצרים עדיין לא החמיץ, ולכן אפו אותו חמץ.

אך פרשנות זו אינה מוסכמת. הרמב"ן (שם, שם: לט) פירש שהעם ביקש לאפות את בצקם כמצות, בטרם יחמיץ, לפני שיצאו ממצרים, משום האיסור "שאור לא ימצא בכתכם". אבל בני ישראל לא הספיקו לעשות כן משום שהמצרים גירשו, ועל כן בתחנה הראשונה אפו את הבצק שלא הספיק להחמיץ. הרמב"ן אינו מציין שיש כאן משהו שיוצא מגדר הרגיל אבל אנו יכולים להבין שהעובדה שהבצק לא התחמיץ בדרך היא יוצאת מגדר הטבע. נמצינו למדים שיש מחלוקת אם בני ישראל ביקשו לאכול את הלחם הראשון ביציאתם לחירות כלחם מצה או כלחם חמץ.

אך בנסותנו להכריע בין שתי הדעות נשים לב לתחילת המעשה: המקרא מעיד שכאשר בני ישראל יצאו ממצרים הם נשאו את "מִשְׁאֲרֵתָם צֶרֶת בְּשִׂמְלָתָם עַל שְׂכָמָם (שמ' יב: לד). שתי שאלות פרשניות העסיקו את המפרשים בפסוק זה. פירוש המילה מִשְׁאֲרֵתָם ומדוע נשאו את משארותם "צֶרֶת בְּשִׂמְלָתָם עַל שְׂכָמָם" ולא שמו אותם על בהמות המשא שהיו אתם ועליהן הניחו את השלל שלקחו ממצרים.

מפאת קוצר היריעה לא נדון בכל הדעות שנאמרו בעניין זה. רוב הפרשנים הבינו שה"משארת" היא הכלי שבו לשו את הבצק. ומכאן שהם שמו את הכלי ובו הבצק על שכמם. מדוע? דומה ששד"ל היה הראשון שהציע שהמטרה היתה לגרום לבצק לתפוח. הם ציפו שחום הגוף והחשיפה לחום השמש יגרמו לבצק לתפוח עד שיגיעו למקום שבו יאפו אותו.⁶ טכניקה דומה אנו מוצאים בכתובות ערד מימי בית ראשון. יש בידינו כתובת המספרת על הובלת בצק מבאר שבע לערד כאשר "יום המסע מנוצל להחמצת הבצק שיגיע מוכן לאפיה".⁷

אם כן, מדוע מנע הקב"ה מן היהודים את האפשרות לאכול פת חמץ כאשר השתחררו ממצרים? אפשר שהוא ביקש להודיע להם שגם אחרי שיצאו ממצרים עתותיהם אינם בידיהם. הם יצאו מעבדות מצרים אבל הם נכנסו לעבדות אחרת. מעתה "לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִים הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויק' כה: נה). אך למרבה הפלא עבדות זו מעניקה חירות. ובדבריו האלמותיים של ר' יהודה הלוי: "עבדי זמן עבדי עבדים הם – עבד ה' הוא לבד חפשי! על כן בבקש כל אנוש חלקו – חלקי ה' אמרה נפשי".⁸

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן

⁵ שאלה זו תלויה בתשובה לשאלה אחרת: האם נצטווה עם ישראל לאכול מצה שבעה ימים עוד לפני היציאה ממצרים או רק לאחר שיצאו, זכר לבצקם שלא החמיץ? התשובה לשאלה זאת מורכבת ולא נוכל לדון בה כאן.

⁶ ש"ד לוצאטו, פירוש על חמישה חומשי תורה, תל אביב: דביר, תשכ"ו, עמ' 257–258. וכן פירשו מ"ד קסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים: מאגנס, תשי"ט,³ עמ' 100 ובפירוש דעת מקרא, לפסוק זה.

⁷ י' אהרוני, כתובות ערד, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 19.

⁸ ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ספר ראשון, חלק ב, ירושלים–תל אביב: מוסד ביאליק–דביר, תשכ"א, עמ' 521. והשווה ספורנו, דברים טז: ג: "כי בחפזון יצאת. והטעם להזכיר חפזון הלחם הוא כי תמורת אותו חפזון העוני היה לך אח"כ חפזון הגאולה כענין והפכתי אבלם לששון" (יר' לא: יב).